

אמרי פי והגיון לבי¹

הרב צבי ישראל טאו

א. הקדמה

יצרו של אדם מתגבר עליו בכל יום ואלמלא הקב"ה עוזרו – אינו יכול לו.
 (סוכה נב:)
 אל תאמין בעצמך עד יום מותך שהרי יוחנן כהן גדול שימש בכהונה גדולה
 שמונים שנה ולבסוף נעשה צדוקי.
 (ברכות כט.)

במשפטים אלו מתארים לנו חז"ל מציאות מרה שבה אין שום תעודת
 ביטוח בפני החטא. תהא מדרגתו הרוחנית של האדם אשר תהא, תמיד
 עלול הוא לחטוא. הרצ"ה היה מסביר את לשון התפילה "והחזירנו
 בתשובה שלמה לפניך" - שדווקא בענייני תשובה יש צורך לבקש על
 השלמות, כי הרבה פעמים נדמה לאדם שעלה על דרך המלך ויותר לא
 ישוב לכסלו, ואף על פי כן, כעבור פרק זמן מסוים, נופל הוא ממדרגתו.
 ננסה לברר שתי נקודות מרכזיות:

- א. כיצד ייתכן שאדם שלמד כל כך הרבה תורה מסוגל לאבד את הכול
 בבת אחת?
- ב. מהו אותו "עזר אלוקי" שעוזר לאדם להתגבר?

ב. מורא שמים כמורא בשר ודם

כשחלה רבי יוחנן בן זכאי נכנסו תלמידיו לבקרו... אמרו לו רבנו ברכנו, אמר
 להם יהי רצון שיהא מורא שמים עליכם כמורא בשר ודם. אמרו לו תלמידיו:
 עד כאן!! אמר להם ולוואי, תדעו כשאדם עובר עבירה אומר שלא יראני
 אדם.

(ברכות כח:)

יש לשאול:

1. סיכומי דברים מתוך שיעורים של הרב.

א. מה החידוש שחידש רבי יוחנן? וכי לא דבר פשוט הוא שלכל הפחות מורא שמים צריך להיות כמורא בשר ודם?
 ב. לאיך גיסא, מדוע בכל זאת נכשלים בני אדם בזה?
 מסביר הרב זצ"ל:

באר להם שעיקר השלמות הוא תלוי בחוזק הקניינים הרוחניים, לא בגודל ציוריהם. כי אף אם תגדל ההרגשה בציורים רבים בגדולת השייט ודרכי השלמות, מכל מקום כל זמן שלא יהיו קבועים יפה בנפש כאותו החוזק שהדברים החושיים נקבעים לא יגיע אל השלמות ולגבול החוזק הראוי, עד שיהיו ההשלמות הבאות מצד ההשקפות השכליות חזקות כאותן השלמות החושיות, צריך הכנה רבה ועצומה, ולזאת יתפלל כל חסיד.

(עין אי"ה ברכות כ"ח, לז)

כשאדם לומד תורה הוא עוסק הרבה בציור העניינים הרוחניים: הגדרת המושגים, ביאור המחלוקות, ניסיון לפשט את הדברים, והכול הוא עושה ברובד השכלי. הוא אינו עמל כל כך על "חיזוק הקניינים הרוחניים", על הקביעה והחקיקה של הדברים בתוך הנפש פנימה.

על כן כל ראייה חושית פועלת עליו הרבה יותר מאשר הידיעות השכליות, כי הראייה החושית נוגעת בנקודה שהיא הרבה יותר שורשית מהמקום בו נמצאת הידיעה השכלית.

חלוקה זו שבין "ציור הידיעה השכלית" לבין השפעתה על הנפש פנימה באה לידי ביטוי בהבחנה שבין "מורא שמים" ל"מורא בשר ודם".

ואמר ראה נסיונית שאין חסרון ההשתלמות בא מצד חסרון ידיעה בכמותה והרחבתה כי אם מצד חסרון חזקה והשרשתה בנפש, שהרי אדם עובר עבירה ומכיר בה שהיא גנות, ואומר שלא יראני אדם, ואם יראהו אדם יפרוש. ולא תפעול עליו יראת ה' ובושתו, עם כל הודאתו וידיעתו בידיעת השייט וחובת הבושה והיראה, אלא מפני שאין קניין השלימות של יראת ה' חזק בנפשו.

(עין אי"ה שם)

מבחינת ציור הידיעה השכלית ברור לכולם ש"מורא שמים" של מלך מלכי המלכים שעינו פקוחה על כל והוא תקיף ובעל הכוחות כולם עולה לאין ערוך על מורא בשר ודם. ואף על פי כן אין קניינה של ידיעה זו חזק ומשפיע על נפשו של אדם כמו הידיעה של מורא בשר ודם, ששם הפחד מצויר בצורה יותר מוחשית, וממילא פועל על הרבדים היותר עמוקים בנפשו של אדם.

ומתוך כך מגיע אדם למצב ש"עובר עבירה ואומר שלא יראני אדם". על כן, יש מקום לתפילתו וברכתו של ריב"ז ש"יהא מורא שמים כמורא בשר ודם" - שיהא תוקפה וחוזקה של הידיעה בדבר מורא שמים מושרש עמוק בנפשו והכרתו של האדם לפחות כמו מורא בשר ודם. ובלשונו של הרב:

על כן יותר משצריך ברכה להצליח בהרחבת המושגים המביאים אל השלימות וריבוי ענייניהם, צריך ברכה שיהיו ענייניהם מוטבעים וחזקים מחוברים עם החיים ומיושבים בלב ושכל הבריאה. (עין אי"ה שם)

ג. אמרי פי – והגיון לבי

מהם הדברים שמסוגלים לפעול לחיזוק הקניינים הרוחניים? ננסה לענות על כך מתוך לימוד ביאורו של הרב לפסוק "יהיו לרצון אמרי פי והגיון לבי לפניך ה' צורי וגואלי".

בשעה שאנחנו מתבוננים להכיר יפה את חלישותו של האדם, את הכחות של שכלו, את האפסות של יכולתו, ואת הרדיפות הנוראות שהאור הרוחני שבתוכו, המתאמץ לעלות במעלות הקודש, הוא נרדף מתוך סערת הגופניות העזה שבקרבו.

(עולת ראייה ב' עמ' ס')

בתחילה מתאר הרב את המאבק התמיד בין ה"אור הרוחני שבקרבו של אדם", "המתאמץ לעלות במעלות הקודש" לבין "סערת הגופניות העזה שבקרבו", הגורמת לאדם "חלישות וכהות השכל".

זהו המאבק של יצרו של אדם המתגבר עליו בכל יום. ובאמת, "אלמלא, הקב"ה עוזרו" אין שום סיכוי לאור הרוחני שבקרבו לנצח, מפני שיצרו של אדם הוא משהו הרבה יותר מוחשי. בתוך המאבק ה"כמעט אבוד" שולח לנו הקב"ה קרש הצלה שבעזרתו ניתן יהיה לגבור על היצר.

תוכן ההצלה מתחלק לשניים: הצלה פנימית והצלה חיצונית.

ההצלה הפנימית היא נקודת הלב הטהור, הגיון הלב, שסוף כל סוף בפנימיות לבו של אדם ימצא את נקודת האור האלוקי בטהרתו כאשר ישליך מעליו את כל צללי הדמיון ואת כל התנודדות הרוח, ויביט אל עצמו הפנימי, אז יעלה תמיד הגיון הלב קודש לה', מואר באור החיים ממקור חיי האמת העליונים.

(עולת ראייה שם)

חסד עשה הקב"ה עם בני אדם בכך שתמיד תישאר נקודה פנימית טהורה

ששם החטא והקלקול לא מסוגל לפגום "נשמה שנתת בי טהורה היא" בלשון הפסוק מכונה נקודה זו בשם "הגיון הלב".
 ב"הגיון הלב" היצר לעולם לא יצליח לפגוע. על כן, גם במצבים הנמוכים ביותר אם יצליח האדם לאחוז בפנימיות נפשו מובטח לו שיצליח לגבור על יצרו.

אמנם יכול היה הכח של הנקודה הזאת שמלא עולם לא יכילו את איכותה, להיות מתבטל בתוך שטף החיים הגסים המתגבר עליו בכמותו.
 (שם)

לא דבר פשוט הוא בתוך שטף החיים הגסים המתגבר בכמותו לאחוז בהגיון הלב. על כן נתן לנו הקב"ה כלי עזר נוסף, וזוהי ההצלה החיצונית:

ועל זה שם לנו ה' חוק וברית בקדושת השפה, במאמר הפה דברו הטוב והקדוש אשר שם בפינו, מחזק בקרבנו את כוח הנקודה הלבבית שנחלשה מפני התגברות הגשמיות, והנקודה העליונה הזאת שהיא עצמיותינו האמיתית, שהיא כבת מלך שבויה, הולכת היא ונגאלת על ידי כוח המאמר של דברי תורה ותפילה של כוח ההבעה אשר לאוצר הקודש הגנוז החי בתוכיותינו פנימה. והרינו מתגברים בגבורת ה' ונגאלים ברוב חסדיו.
 (שם)

יש כאן חוק וברית שחקק הקב"ה בקדושת השפה. היחס בין הדיבור למחשבה הוא דו-סטרי: מצד אחד הדיבור הוא תוצאה של מחשבה, הוא ביטוי של עולם פנימי. ומצד שני, הדיבור פועל על המחשבה. כשאדם מדבר בדברי תורה הוא מחזק בקרבו את כוח הנקודה הלבבית שנחלשה. יש כוח בקדושת השפה להבקיע את אטימות הלב. גם אם לא נבין כיצד זה פועל - זהו חוק מציאות עובדתי. בכוח הדיבור של "אמרי פי" אנו פועלים על הגיון הלב. ההבעה לא רק נפעלת מהאמונה אלא גם פועלת עליה. אם כן, העזר האלוקי במלחמת היצר אינו סגולה או דבר חיצוני שעוזר לבני אדם, אלא חוק טבע שחקק הקב"ה בקדושת השפה שעל ידו יש אפשרות לחזק את הנקודה הפנימית ומתוך כך לגבור על היצר.

וכך כותב הרב זצ"ל:

וגדולה היא פעולת האמירה עם המעשה המתיחס להוראות הנשגבות והקדושות הללו להפעיל על האדם כוח של חוזק פנימי מוסרי וטבעי.
 (עין אי"ה ברכות נה)

ד. תורה ותפילה

כעת ננסה לברר:

מה כלול במושג "אמרי פי"? איזה דיבור בכוחו לפעול לחיזוק הקניינים הרוחניים בתוך הנפש פנימה?

בראש ובראשונה כלולה במושג "אמרי פי" התפילה. וכך כותב הרב זצ"ל:

עניין התפילה שכתב הרמב"ם (עיין מורה נבוכים חלק ג פמ"ד) שהוא לקבוע הדעות האמיתיות, הוא כפנימיות הכרת האמיתיות כמו שהיא ראויה במעמקי הנפש אי אפשר שתסופר בדיבור פה ולשון, אך כל מה שהרשם מתחזק על הנפש כה תגדל ותתברר ההכרה.
(עולת ראי"ה עמוד רנ"ו)

במספר מקומות מבאר הרב זצ"ל את היחס שבין תורה לתפילה. לכאורה שני המושגים קשורים לעבודת ה', שניהם נעשים על ידי דיבור פה. ובכל זאת, גם אדם שלומד תורה כל היום, זקוק הוא לתפילה - מדוע? ניתן לדמות את היחס שבין תורה לתפילה ליחס שבין תיאוריה לפרקטיקה.

בכל לימוד יש שני שלבים: א. שלב הלימוד התיאורטי - בו אדם לומד ומבין בשכלו כיצד הדברים פועלים ומה מוטל עליו לעשות.

ב. השלב הפרקטי - לאחר שהאדם הבין בשכלו את הנושא, מאמן הוא את כוחות הגוף ליישם את מה שהשכל הבין בשלב הראשון.

לדוגמה: בלימוד נהיגה, השלב הראשון של לימוד התיאוריה הוא שלב קצר, רוב הזמן מוקדש לפרקטיקה לאמן את הידיים והרגליים לבצע את מה שהשכל הבין בשיעורים הראשונים.

בלימוד תורה אנו משתמשים הרבה ברובד השכלי, בו האדם נפגש עם הסוגיות וההלכות, שם הוא רוכש את הידיעות האמוניות. אך אצל רוב בני האדם כוחות החיים אינם במדרגה של ההכרה השכלית. על כן זקוקים אנו לתפילה. עניינה של התפילה - להשריש את הידיעות שנרכשו על ידי לימוד התורה בתוך הרבדים העמוקים של הנפש.

כיצד פועלת התפילה על הרבדים העמוקים? מבאר הרב זצ"ל:

ויסד השי"ת שענייני האמת יתבררו על ידי בקשת דברים שהצורך להם מורגש בעומק נפשו של האדם, ובשימת פנייתו והתרגשו בהם לצור העולמים

יתברך מזדככות בו המושכלות הנשגבות באופן נעלה שאי אפשר לו בלימוד ענייניהם לבדם.

(שם)

התפילה מבוססת על בקשת דברים שהצורך בהם מורגש בעומק נפשו של האדם כגון פרנסה, בריאות, הצלחה וכיוצא באלו. על ידי השתפכות הנפש בתפילה, כשאדם מתחנן להיות ראוי לקליטת השפע האלוקי, על ידי זה נקבעים בלבו האמונות והדעות, עד שכל כוחות החיים מחוברים הם לאותן ידיעות שרכש בעת הלימוד. אמנם, ישנם אנשים בודדים במדרגתו של רשב"י וחבריו, שמתוך התמדה ושקידה לאין קץ הצליחו לזכך את גופם עד שכל כוחות החיים מחוברים ומושומעים הם להכרה שכלית. אנשים אלה "תורתם אומנותם" - כל דבר שנכלל בשכל מופיע אוטומטית גם בשאר הרבדים של הנפש. תורתם כוללת גם את שלב האומנות (ההתאמנות). על כן, פטורים הם מתפילה, כי מדרגת התורה שלהם כוללת את מדרגת התפילה. ובלשונו של הרב זצ"ל:

רק אותם שמתהלכים לפני ה' בחייהם וגופם אינו חוצץ להם כלל בעד עומקי ההכרה העליונה הם רשב"י וחבריו שפטורים מתפילה שתורתם אומנותם. לא רק בלימוד חכמה הנלמדת מפה לאוזן אלא בציוור עומק ההרגשה של אופן האומנות, להם - תורתם עצמה היא אומנותם ולנו - היא דווקא על ידי תפילה. (שם)

ה. דיבורים של אמונה

במסכת ברכות מרחיבים חז"ל את המושג "אמרי פי". לא רק דיבורים של תורה ותפילה, שיש להם ערך סגולי ואלוקי, פועלים על הנפש פנימה, אלא כל דיבור של אמונה, אפילו דיבור פשוט, בכוחו לפעול על הנפש ולחולל מהפכה של ממש.

אמר רב הונא אמר רב משום רבי מאיר וכן תנא משמיה דרבי עקיבא לעולם יהא אדם רגיל לומר כל דעבדין מן שמיא לטב. כי הא דרבי עקיבא הוה אזיל באורחא והוה בהדיה חמרא ותרנגולא ושרגא, מטא האי דזכתא בעא אושפיזא ולא יתבו ליה, אמר כל דעבדין מן שמיא לטב. אזל בת בדברא אתא אריה אכליה לחמרא אתא שונרא ואכלה לתרנגולא אתא זיקא כביה לשרגא אמר כל דעביד מן שמיא לטב, ביה בלילה אתא גייסא שבייה למתא אמר להו היינו דאמרי כל דעביד מן שמיא לטב.

(ברכות ס.)

מעניינת מאוד המסקנה של חז"ל מהסיפור הנ"ל: בהבנה פשוטה ניתן לחשוב שהמסר העיקרי של הסיפור הוא "כל דעביד רחמנא לטב עביד", אך חז"ל מסיקים מסקנה שונה "לעולם יהא אדם רגיל לומר כל דעביד...". כלומר: רק בזכות זה שרבי עקיבא אמר "כל דעביד רחמנא" ולא הסתפק באמונה פנימית, זכה הוא לראות במציאות איך הכול לטובה. על גמרא זו כתב הרב זצ"ל:

המאמר הוא יותר פרטי ויותר חיצוני מהמחשבה והדעה הפנימית מכל מקום היא פועלת על המחשבה הפנימית. ובהתרגלו לומר כל מה דעבדין מן שמיא לטב, תתברר הבנתו להבין את זאת גם בהגיון לבבו פנימה, שהפרטית והחיצונית תוציא אל הפועל את פועלה על הכללות והפנימיות. (עין אי"ה ברכות ס.)

ראשית מבאר הרב את היסוד שכבר הזכרנו קודם שהדיבור פועל על הנפש, מחזק ומשנה את מצבו המוסרי והערכי של האדם. אך מדוע זוכה רבי עקיבא להבין כיצד הכול לטובה? האם יש כאן שכר חיצוני על כך שהאמין בקב"ה וביטא את אמונתו גם בשעות הקשות של הסתר פנים, או שיש קשר פנימי בין המעשה לשכר?

וכן הדין בהנהגה, שאף על פי שהמדה הגלויה היא שכל מה דעבדין לטב הוא בחוק הכלל כולו, מכל מקום מדת הביטחון תרומם את הפרט אל מדת הכלל ותתגלה גם כן הטובה הצפונה בכל דבר הנראה רע אפילו במצבו הפרטי. כי סיבוב ההנהגה הכללית הולכת להסכים אל ההטבה המוסרית. וכשאדם מכין עצמו לקבל רשמי מוסר טובים ממצבו הפרטי על פי מדת הביטחון בה' ודעת אלוקים אמת הרי יש כבר במצבו הפרטי ערך מדעי כללי ומתגלה המאור שראוי להיות מתגלה במצב המקיף הכללי גם במצבו הפרטי. וזה הוא אחד משרשי גילוי פרטיות ההשגחה בצדיקים לפי ערך קורבתם אל ה' וערך מדעם ועבודתם הטהורה.

(שם)

מסביר הרב זצ"ל שיש קשר ישיר בין המעשה של רבי עקיבא לשכר שקיבל.

"הכול לטובה" - זוהי האמת הכללית המונחת ביסוד כל המציאות. אלא שפעמים והאדם כתוצאה מכוח הבחירה שבידו, מתוך חולשה אמונית, מנתק את עצמו מהכללות, ואז צצים עיכובים, סיבוכים, צרות והסתר פנים, שתפקידם לעזור לאדם לשוב בתשובה ולחבר עצמו לכלל. רבי עקיבא נמצא במצב של הסתר פנים מוחלט - שום דבר לא הולך על פי

התוכנית: התושבים של העיר מגרשים אותו, הארי טורף את החמור, החתול את התרנגול והרוח מכבה את הנר. במצב זה הוא מבין שתפקידו לחבר את פרטיות חייו אל הכלליות של "טוב ה' לכל". החיבור נעשה על-ידי הדיבור שפועל על מחשבתו הפנימית לחברה אל התוכן הכללי. ואז ערך הכלל מתגלה גם בפרטיות חייו ומתברר לו מקומם של הייסורים בהטבה הכללית.

כאן רואים אנו שלא רק דברי תורה ותפילה פועלים על הנפש, אלא גם דיבורים פשוטים של "כל דעביד רחמנא" מסוגלים לזכך את נפשו של האדם ולרוממו לדרגה בה יזכה להבין איך בפועל הכול לטובה.